

17. Derrida J. Signature Event Context // Derrida J. Margins of philosophy / J. Derrida [Transl. by A. Bass]. – Chicago: University of Chicago Press, 1982. – P. 307–330.
18. Derrida J. Spurs: Nietzsche's Styles / J. Derrida [Transl. by B. Harlow]. – Chicago: University of Chicago Press, 1978. – 238 p.
19. Derrida J. The Supplement of Copula: Philosophy before Linguistics // Derrida J. Margins of philosophy / J. Derrida [Transl. by A. Bass]. – Chicago: University of Chicago Press, 1982. – P. 175–205.
20. Derrida J. Tympan // Derrida J. Margins of philosophy / J. Derrida [Transl. by A. Bass]. – Chicago: University of Chicago Press, 1982. – P. I–XXIX.
21. Gasche R. The Tain of Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflexion / R. Gasche. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – X + 348 p.

© Азарова Ю. О., 2009.

УДК 130.2

Загрійчук І. Д.,

Українська академія залізничного транспорту, м. Харків

ТЕОРІЇ НАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВА ТА ПОЛІТИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

В статті розглядаються причини загострення національних проблем в добу глобалізації, дається аналіз понять «етнічна нація» та «політична нація», відстежується зв'язок теоретичного розуміння нації та національних відносин з принципами права та політичною практикою. На основі останніх міжнародних подій, пов'язаних з проголошенням незалежності окремих республік, що входили до складу суверенних держав, робляться висновки про необхідність нових зусиль як щодо збереження миру, так і щодо нових теоретичних розробок в галузі національних взаємин.

Ключові слова: етнічна нація, політична нація, націотворення, глобалізація, право, політична практика.

В статье рассматриваются причины обострения национальных проблем в эпоху глобализации, дается анализ понятий «этническая нация» и «политическая нация», отслеживается связь теоретического понимания нации и национальных отношений с принципами права и политической практикой. На основе последних международных событий, связанных с провозглашением независимости отдельных республик, которые входили в состав суверенных государств, делаются выводы о необходимости новых усилий как в отношении сохранения мира, так и в отношении новых теоретических разработок в сфере национальных отношений.

Ключевые слова: этническая нация, политическая нация, нациестроительство, глобализация, право, политическая практика.

In the article causes of aggravation of national problems in the era of globalization are considered, the terms «ethnic nation» and «political nation» are analyzed, the correlation between the theoretical understanding of the nation and national relations with the principles of law and political practice are retraced. On basis of the last international events connected with independence proclamation of certain republics, which were a part of sovereign states, conclusions about the necessity of new efforts are drawn both as to preservation of peace and new theoretical elaborations in the sphere of national relations.

Key words: ethnic nation, political nation, creation of the nation, globalization, law, political practice.

Постановка проблеми. Незаперечним є твердження, що світ в останні двадцять років змінився кардинально. Та кожен раз, коли йдеться про різні аспекти розвитку сучасної цивілізації, воно вимагає уточнення та конкретизації, адже тільки так можна віднайти джерела генези проблем, які очікують свого розв'язання.

Обличчя світу не тільки змінилось, але й продовжує змінюватись завдяки науково-технічному прогресу, прориву в сфері інформаційних технологій, трансформацій в організації господарського життя. Так чи інакше, названі причини є такими і для нашої теми. І все ж, загострення проблем, пов'язаних з нацією, національними відносинами обумовлене перш за все крахом соціалістичного експерименту в Радянському Союзі та країнах так званого соціалістичного табору.

Ми свідомо говоримо про загострення цих відносин, а не про їх виникнення, тому що проблеми, пов'язані з відносинами між націями, мали місце завжди, відколи нації існують. Ще в пору протистояння двох соціально-економічних систем національні відносини були однією із сфер протиборства світових центрів розвитку. Радянський Союз, намагаючись ослабити світову систему капіталізму, стимулював національно-визвольні рухи в Азії, Африці та Латинській Америці. США не залишались у боргу і вели активну пропагандистську роботу через засоби масової інформації, розвінчуючи в своїх передачах на радіо досвід вирішення національних проблем у СРСР. По суті обидва ідеологічні противники розігрували національну карту.

Звичайно, таке розігрування було і є можливим тільки тому, що національне почуття, національна свідомість і національний інтерес не є порожнім звуком. Національне є настільки тривкою підвалиною людської екзистенції, є настільки фундаментальною основою світової політики, що навіть боротьба двох соціально-економічних систем виявилась, врешті-решт, боротьбою двох великих потужних націй за світове панування. На це є як прямі, так і опосередковані докази. Комуністична доктрина, яка пророкувала зникнення націй, своїм успіхом часто завдячувала «саме націоналізмові, у якого запозичувала принаймні деякі з його принципів, не кажучи вже про ті випадки, коли комунізм сам ставав національним, по суті, націоналістичним» [7, с. 29]. Опосередкованим способом даний висновок підтверджують і сьгоднішні російські автори, які називають Радянський Союз історичною формою російської держави, всупереч радянським авторам, які його називали прообразом майбутнього світового комуністичного порядку, в якому нації як такі відіміруть.

Правда, в час протистояння двох ідеологій національні змагання прикривались благородними ідеями: з одного боку, це була боротьба за інтереси трудового народу, встановлення справедливої соціально-економічної системи, з іншого, змагання за демократію та права людини. Результатом такого активного політичного лицемірства став крах колоніальної системи капіталізму та розпад не лише соціалістичного табору, але й його оплоту – Радянського Союзу.

З переходом Росії та інших пострадянських країн на рейки капіталістичного розвитку національна проблематика вийшла із-під опіки старої ідеології і сама зайняла її місце. Вона стала однією із центральних проблем формування сучасного політичного дискурсу, причому не лише на постсоціалістичному просторі, але й, практично, в усьому світі. Проблема національних взаємин сьогодні є однією із найгостріших проблем світового розвитку. У зв'язку з цим перед теоретиками постало завдання оновлення наукової бази стосовно таких ключових понять філософії, соціології та політології як «нація», «етнічна нація», «політична нація», «національні відносини», «націоналізм», «національна держава» та інших. Тому не дивно, що в останні два десятиріччя вийшла друком ціла низка праць, присвячених націям та національним відносинам [Див.: 1,2,4,5,6]. В цих працях аналізуються природа націй, історія їх розвитку і становлення, проблеми, що мають місце у відносинах між ними в добу глобалізації. І все ж серед цих праць не виявилось робіт, які б на філософському рівні узагальнювали та виявляли

зв'язок між теоретичними концепціями націй та нормами законів, які регулюють національні відносини, а також залежність політичної практики від обраної теоретичної позиції.

Метою нашого дослідження є виявлення зв'язку між теоретичним розумінням проблем нації та національних відносин і втіленням такого розуміння у політичних та правових рішеннях сучасних суспільств. Адже, очевидно, що протиріччя між різними політичними підходами до розв'язання проблем у взаємовідносинах між націями та суперечливість принципів стосовно національних взаємин, закладених у системах національного та міжнародного права, є наслідком дотримання тих чи інших теоретичних способів розуміння природи націй і національних взаємин. Можна сказати навіть більше, теоретичні підходи в усвідомленні розвитку націй відображають дійсну суперечливість самого процесу, управління яким вимагає скрупульозного та детального урахування максимальної кількості обставин, що його супроводжують, а також питомої ваги кожної із сторін протиріччя в рамках цілого.

Виклад основного змісту. Перш ніж приступити до аналізу природи націй та їхньої ролі у розвитку сучасного світу, втілення цього знання в системах політики та права, зафіксуємо практичну проблему, яка ставить у порядок денний вимогу активного та поглибленого дослідження, всього, що пов'язано з націями та відносинами між ними. До таких проблем відносяться наступні принципи системи права та практичної політики як право націй на самовизначення та зафіксований в міжнародних правових документах принцип непорушності наявних кордонів. Ці два принципи явно суперечать один одному. Адже якщо право на самовизначення нації простягається аж до визнання її прагнення до відділення і створення власної незалежної держави, то тоді таке відділення неминуче пов'язане з порушенням кордонів уже існуючої. Процес національного відродження так званих «малих націй» зачіпає двояко суверенні держави. Він є не лише інтернаціональним в тому сенсі, що стосується кордонів давніших держав, але й як «внутрішньодержавний процес, в якому стара («велика») нація розпадається і перетворюється на дві чи декілька нових» [8, с. 244]. Останнє означає, що ««епітет «нова» нація цілком природно стосується й тієї нації, яка зберігає за собою ім'я «старої», «великої» чи «історичної»» [8, с. 244]. А все це разом свідчить про те, що процес націотворення продовжується не лише в сенсі появи цілком нових націй, а й як реформування вже існуючих. Іншими словами, мова йде про справді інтернаціональний всесвітній процес. Поверхові ж теоретичні розвідки часто оперують ідеологемами, трактують національно-визвольні рухи як ретроградні, архаїчні, такі, що йдуть всупереч тенденціям світового розвитку, називають їх іноді навіть збоченням, чимось периферійним, маргінальним, не помічаючи того, що ці рухи, як показано вище, носять інтернаціональний характер.

Сучасний етап суспільного розвитку в сегменті національних відносин значно ускладнився. Фактом сьогоденішнього громадського та політичного життя є як активізація національних рухів, так і посилення процесів глобалізації. Не можна не бачити, що ці процеси взаємообумовлені. Вони не лише заперечують, але й стимулюють один одного. Це дві сторони розвитку сучасного світу. Для нас це ще означає наступне: національна епоха розвитку світової цивілізації не закінчилась. Змагання між націями продовжується уже в умовах глобалізації. І якщо говорити про нього в позитивному сенсі, то ведеться воно між націями за найповнішу репрезентацію загальнолюдських цінностей. Більше того, на авансцені політичного життя з'являються нові нації, які готові підключитись до цього змагання. Це свідчить про продовження процесу націотворення, про виникнення в різних частинах світу спільнот, які претендують на їх міжнародне визнання в статусі нації. Останнє тісно пов'язане з міжнародним правом і, як відомо, міжнародне право таку можливість не заперечує, визнаючи принцип права націй на самовизначення.

Звідки береться принцип чи право націй на самовизначення? Це право впливає із етнічного тлумачення нації. Адже немає іншого, достатньо глибокого критерію розмежування з

іншими групами підданих в сучасних державах, крім розмежування за мовою, культурою, ментальністю, історичною долею і т.п. А це саме ті ознаки, які, не дивлячись на різні інтерпретації нації, присутні в усіх теоретичних концепціях. Якби міжнародною спільнотою етнічне походження нації не приймалося, право на самовизначення було б нонсенсом. Тому критика етнічного походження нації може бути прийнята як намагання розширити поняття нації, застрахуватись від її надто вузького трактування, спроба врахувати сучасний стан міграції та асиміляції, але ніяк не як відкидання такого важливого ядра сучасних націй, яким є етнічне.

По суті правильне та благородне прагнення йти в ногу з часом, розвивати теорію нації, враховуючи нові реалії доби глобалізації, інколи може використовуватись і використовується для заперечення права націй розвиватись, виходячи із їхніх внутрішніх інтенцій. Більше того, заперечення етнічного походження нації веде до виправдання політики асиміляції та завоювань, домінування та гноблення. Така теоретична позиція позбавляє будь-яку спільноту, що не має держави, претендувати на національний статус, тому що втрачаються об'єктивні критерії для правового визнання претензій на націю. Таким чином, попри заперечення багатьма дослідниками етнічного тлумачення природи націй, неявна його присутність має місце навіть у міжнародному праві. Право націй на самовизначення тому підтвердження.

Розглянемо тепер інший, протилежний підхід до теоретичного розуміння нації. За цим підходом нація хоч і визнається, але вона інтерпретується як політичний проект. В цій системі координат нація тлумачиться як політична спільнота. Вважається, що нація є державою, спільнотою, яка політично визначилась. На цій підставі функціонує ООН, яка об'єднує нації-держави. Виходячи з такого розуміння політичної нації, в міжнародних документах закладений принцип непорушності кордонів. І дійсно, якщо нацією є держава, то будь-які інші спільноти, що не оформлені державним чином, не є націями. Звідси, вони не мають права на самовизначення, тому що не є націями. Тільки такі теоретичні міркування можуть бути підставою прийняття міжнародною системою права принципу непорушності кордонів.

Що ж означає в цьому контексті прийняття двох нібито протилежних, взаємовиключних принципів як у праві, так і в політичній практиці? На наш погляд, їх наявність у сучасному дискурсі означає суперечливість процесу глобалізації, який відбувається в умовах незавершеного націотворення в різних частинах світу. З одного боку, ущільнення контактів між сформованими націями вимагає усталення відносин між ними через закріплення статус-кво в нормах законів, з іншого, не виключається можливість утворення нових суб'єктів міжнародного права. Як те, так і друге є наслідком та реалізацією двох різних підходів до розуміння природи нації.

Виникає ще одне питання. Наскільки різними є ці підходи? Чи є вони насправді взаємовиключними?

Будь-який розвиток має своїм джерелом протиріччя. Не є винятком і розвиток націй. Взаємовиключні підходи до розуміння природи націй та їх реалізації в політиці та юриспруденції скоріше всього і є лише однобокою фіксацією різних сторін процесу, який за своєю природою є цілісним.

Твердження про те, що необхідно відійти від етнічного трактування нації, що під сучасну пору етнічно чистих націй не існує, є, звичайно, правильним і просунутим, оскільки враховує сучасний стан речей, а саме більші чи менші включення етнічних і національних меншин до складу сучасних націй. І це стосується не лише націй-держав, але й тих націй, які не здобули державної незалежності. Жодна державно оформлена нація, яку можна вважати політичною нацією, не позбавлена етнічного коріння. Етнічний характер притаманний сьогодні практично усім сучасним націям. Коли ж говорять про застарілість етнічного розуміння нації, то його слід сприймати як вимогу недопущення його абсолютизації, адже посилена міграція

останніх десятиріч змінила не лише наше ставлення до національного, але й сам характер останнього. І все ж, не дивлячись на зміни, які відбулись в цій царині, навіть в так званій політичній нації етнічний стержень присутній, інакше ми б не мали німецької, іспанської, французької і т.п. політичних націй. Означені вище формулювання означають, що існують політичні нації німців, іспанців, французів і т.д. Етнічне походження, власне природа як названих, так і не названих політичних націй присутня в самій назві. Національне на сьогоднішній день є принципом поділу, диференціації світового людства і тільки завдяки йому ми є свідками такого явища як глобалізація.

Таким чином, поява нового концепту, а саме, концепту «політична нація» зовсім не означає відсутність етнічного коріння в сучасних націях. Дане поняття є результатом врахування змін, що відбулись у сфері національного. Воно відбиває потребу теоретичного супроводу політичного управління національними процесами та його правового забезпечення. Сучасне національне зберігає в собі етнічну складову як базову засаду політичних спільнот.

Якщо йти далі в аналізі нового концепту «політична нація», то слід сказати, що він спрямований на визнання інонаціональних включень до політичних націй, на необхідність врахування особливих інтересів цих меншин. Але якщо політична нація враховує етнічні інтереси меншин, то такий же принцип, якщо бути послідовним, має застосовуватись і до іншої частини суспільства, а саме до тієї, яка складає основну частину політичної нації. Тому залишається дивним, що прихильники теорії «політичної нації», визнаючи меншини, часто-густо виступають з критикою поняття «титульна нація». Принаймні така позиція є непослідовною і свідчить про наукову недобросовісність, про недотримання важливого принципу теоретичного аналізу, а саме: не змінювати в процесі дослідження складових цілісного об'єкта методу аналізу. В даному випадку ми маємо порушення логіки, приклад того як до однопорядкових явищ підходять з різними мірками.

Ми торкнулись дуже тендітної, делікатної, надто болючої для багатьох проблеми. Вона вимагає не лише політичної коректності, а й виваженої теоретичної позиції, дотримання правил теоретичного дискурсу, не кажучи вже про те, що ці проблеми не варто артикулювати всує. Жодна ознака нації не є обов'язковою. Творення нації носить багатофакторний характер. А це означає, що для її появи не обов'язковими є всі ознаки, як конче необхідною не є також наявність якоїсь ключової ознаки за всіх обставин. Творення будь-якої нації відбувається в конкретно-історичних умовах і тому воно завжди носить унікальний, самобутній, своєрідний характер, що зовсім не означає відсутність певних загальних закономірностей. Це стосується і такої складової сучасних націй як етнічна. Прикладом цього може бути характер формування української нації на початку ХХ століття, якого могло не статись у сучасних кордонах, якби не титанічні зусилля українських політичних провідників та теоретиків того часу, зокрема М.С.Грушевського. Оцінюючи роль останнього в добу української революції, Р.Шпорлюк зауважує, що «Грушевський доводив, що спільність етнічного походження ще не є гарантією виникнення єдиної нації; трансформація етнічної групи в націю потребує великої роботи й бажання. Розвиток спільної, єдиної української мови вимагав свідомої політики, послідовних зусиль – і Грушевський закликав українців з обох боків кордону до спільної праці» [8, с. 268]. Будучи послідовним, слід підкреслити, що й спільна мова не є достатньою умовою формування нації. Той же автор зауважує, що «українці Росії та українці Австрії перетворилися на єдину націю не тому, що вони розмовляли однією мовою; вони саме й почали розмовляти однією мовою тому, що спочатку вирішили стати однією нацією» [8, с. 269]. Викладена теоретична позиція фіксує ще одну важливу деталь: для формування нації недостатньо об'єктивних передумов, для цього потрібна ще велика теоретична та практична робота.

Прикладів поліфакторного характеру творення націй та недостатності того ж таки етнічного досить багато в історії ХХ століття. Сербі і хорвати, як стверджують наукові

джерела, хоч єдині етнічно, тим не менш складають на сьогодні дві окремі нації. Критерієм поділу єдиного етносу виступила належність до різних релігійних конфесій. Релігійна конфесія виступила кристалом формування як сербської, так і хорватської націй.

Інший приклад з мовою як етнонаціональним маркером. Австралійська та американська нації як нації мігрантів мають спільну, нехай навіть й дещо відмінну мову з британцями, та все ж складають окремі нації. До того ж австралійська та американська нації мають мішаний етнічний елемент, який в генезі, правда, містить англосаксонську доміную. Швейцарці як нація, а саме так сьогодні їх називають багато дослідників, розмовляють на різних мовах, але складають одну політичну націю. Ці та багато інших прикладів свідчать, що процес націотворення надто розмаїтий і в його основі лежить багато факторів, жоден з яких не є обов'язковим. І все ж певна критична маса ознак, що притаманна нації, має бути наявною, щоб спільнота усвідомила себе нацією і претендувала на такий статус серед собі подібних.

Якщо викладене вище є вірним, то тоді слід по-іншому поставитись до нібито взаємовиключних положень міжнародного права. Право націй на самовизначення і принцип непорушності кордонів відображають суперечливий процес, який має місце в міждержавних та міжнаціональних взаєминах. Будучи інструментом регулювання відносин між суб'єктами права норми будь-якого закону усталюють взаємини, що склались. Але вони не можуть відмінити їхній розвиток та вдосконалення. Саме тому регулювання відносин між живими суб'єктами вимагає певної «свободи», певного правового поля «на виріст». Два принципи, зафіксовані вище, на наш погляд, і відображають сьогоднішній стан розвитку та розуміння національних процесів.

Про це свідчать і ті уточнення наведених вище принципів, які є результатом змістовних юридичних та політичних дискусій, що велись раніше та ведуться сьогодні в рамках міжнародних організацій та на двосторонньому рівні між державами. Так в період «холодної війни», в умовах конфронтації Сходу та Заходу тлумачення принципу самовизначення народів було сильно політизовано. СРСР та його союзники більше наполягали на принципі самовизначення, ніж їхні західні опоненти, оскільки сприяння деколонізації вважалось ослабленням противника. І тільки в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, коли принцип самовизначення народів зачепив не лише соціалістичний табір, але й сам Радянський Союз, спочатку радянські теоретики права, а потім за правом спадковості російські, почали з більшою наполегливістю підтримувати ідеї, що мали на меті стримати дезінтеграцію пострадянського простору.

На сьогодні ситуація змінилась. Зміцнення економіки Росії та вибори нового президента США частково відновили колишні сфери впливу двох наддержав, намітилась явна тенденція геополітичного реваншу. З обох боків була продемонстрована здатність до порушення існуючих кордонів. Проголошення незалежності Косово, Абхазії та Південної Осетії вперше після Другої світової війни порушило принцип цілісності європейських держав, який був нормою у міждержавних стосунках впродовж півстоліття. Тим не менш залишається вимога Віденської декларації і Програми дій, прийнятих Всесвітньою конференцією з прав людини 25 червня 1993 року, яка узгоджує окреслені нами принципи міжнародного права. В цьому документі після положень, що підтверджують право всіх народів на самовизначення і, відповідно, їхнє право вдаватись до будь-яких законних дій у відповідності зі Статутом ООН для його здійснення, говориться: «Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права..., вищесказане не повинно тлумачитись як дозвіл чи заохочення будь-яких дій, що порушують чи підривають, повністю чи частково, територіальну цілісність чи політичну єдність суверенних і незалежних держав, які дотримуються принципу рівноправності і самовизначення народів і в силу цього мають уряди, що представляють інтереси всього народу на їхній території без будь-яких відмінностей» [3].

Висновки. Сучасна юридична та політична практика в сегменті національних взаємин впливає з теоретичних уявлень, які сформовані суспільною наукою, а саме етнічною та громадянською концепціями нації. Теоретичні позиції в цій царині відбивають суперечливий характер сучасного стану націй та процесу націотворення, що продовжується. Події, які відбулись і будуть відбуватись надалі у сфері міждержавних відносин, демонструють свою залежність як від об'єктивних умов, що склались в добу глобалізації, так і від політичної волі впливових держав та їхньої здатності дотримуватись прийнятих принципів, а також від наполегливості народів, що прагнуть до політичної незалежності і свого конституювання як нації. Чи буде цей процес цивілізованим – залежить не лише від політиків, але й від теоретиків, що працюють у сфері філософії, соціології та юриспруденції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлена спільнота / Андерсон Б. // Націоналізм. Антологія [упорядники: Олег Проценко, Василь Лісовий] – К.: Смолоскип, 2000. – С. 567-579.
2. Берлін Ісайя. Націоналізм – знехтувана сила / Ісайя Берлін // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 95-110.
3. Венская декларация и Программа действий. Принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_504.
4. Геллнер Э. Нации и национализм / Эрнст Геллнер. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
5. Гобсбаум Дж. Ерік. Націоналізм наприкінці ХХ століття / Гобсбаум Дж.Ерік // Націоналізм. Антологія [упорядники: Олег Проценко, Василь Лісовий] – К.: Смолоскип, 2000. – С. 771-796.
6. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму / Георгій Володимирович Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
7. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста / Роман Шпорлюк; [пер. з англійської Г. Касьянов]. – К.: Основи, 1998. – 479 с.
8. Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави / Роман Шпорлюк // Імперії та нації / Роман Шпорлюк. – К.: Дух і Літера, 2000. – С. 236-276.

© Загрійчук І. Д., 2009.

УДК 340.12:323.2

Толстов І. В.,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВНИЙ ПРИНЦИП ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИКИ

Принцип верховенства права являється одним из важнейших политических идеалов современности. Это свидетельствует о том, что приверженность принципам верховенства права выступает общепринятой мерой легитимности политических процессов во всем мире. В статье предпринята попытка выявить сущность принципа верховенства права и проследить его влияние на легитимацию современной политики.

Ключевые слова: верховенство права, легитимация, политика, демократия, социальное государство, свобода, равенство.